

ДЕРЖАВНА ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ

Проведено системне дослідження паливно-енергетичного комплексу України. Розглянуто особливості структурних елементів паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) та їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем. Визначено роль російських транснаціональних компаній у розвитку вітчизняного ПЕКу.

Ключові слова: державна політика, енергетична політика, паливно-енергетичний комплекс, транснаціональні компанії.

Проведено системное исследование топливно-энергетического комплекса Украины. Рассмотрены особенности структурных элементов топливно-энергетического комплекса (ТЭК) и их взаимосвязей с внешней средой. Определена роль российских транснациональных компаний в развитии отечественного ПЭКа.

Ключевые слова: государственная политика, энергетическая политика, топливно-энергетический комплекс, транснациональные компании.

The author conducted a systemic research of the fuel-energy complex of Ukraine. She considered the peculiarities of structural elements of fuel-energy complex, their interconnectedness with the environment, and defined the role of Russian transnational companies in the development of domestic fuel-energy complex.

Key words: state policy, energy policy, fuel-energy complex, transnational companies.

Сьогодні розвиток світового господарства заходиться під впливом багатьох факторів. Одним з них є діяльність інституцій. З огляду на особливості їх впливу на розвиток паливно-енергетичного комплексу України, ми вважаємо доцільним дослідження наступних питань. По-перше, об'єктом аналізу визначено сукупність економічних та геополітичних інтересів окремих держав, до реальної чи потенційної сфери впливу яких належить Україна. По-друге, аналізуються економічні інтереси великих компаній, які діють на території нашої держави або активно співпрацюють з її підприємствами.

Аналіз останніх наукових досліджень

Досить активно ведеться розробка проблем підвищення ефективності системи державного регулювання ринку енергопостачання у працях таких науковців, як О. Амоша, В. Богданович, В. Бушуєв, А. Воїнов, М. Гнідий, В. Жовтянський, В. Коновалюк, Ю. Лега, В. Микитенко, О. Новосельцев, В. Пілюшенко, А. Праховник, Г. Ситник, О. Суходоля, С. Фареник, А. Чемерис, О. Чилікін, А. Шевцов, А. Шидловський та ін.

Постановка завдань:

- провести системне дослідження паливно-енергетичного комплексу України;
- розглянути особливості структурних елементів ПЕКу та їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем;

– визначити роль російських транснаціональних компаній у розвитку вітчизняного ПЕКу.

Результати

Розвиток паливно-енергетичного комплексу України напряму залежить від іноземних постачальників палива. Тому слід розглянути передусім особливості функціонування та стратегії розвитку таких держав: Російська Федерація, Туркменістан, Казахстан, Польща, країни КТК, Чехія, Німеччина, Австрія, Молдова, Румунія, країни-учасники проекту «Дружба-Адрія».

Російську Федерацію можна вважати найбільш потужним фактором впливу на розвиток і функціонування паливно-енергетичного комплексу України. Геополітичні інтереси Росії визначають як внутрішню, так і зовнішню економічну політику цієї держави. Метою загальної економічної стратегії РФ щодо України можна охарактеризувати словосполученням «економічна експансія». Крім того, слід враховувати геополітичну стратегію Російської Федерації. Адже, як було зазначено, в Росії «нафта і газ – це дуже гостра і ефективна зовнішньополітична зброя» [4, с. 10]. Сьогодні можна стверджувати, що цей вид зброї Російська Федерація використовує досить успішно. В тому числі і щодо України.

Остання редакція енергетичної стратегії Російської Федерації певною мірою відображає загальну тенденцію, однак має свої особливості.

Аналізуючи вплив російської енергетичної стратегії на паливно-енергетичний комплекс України, треба враховувати поточні тенденції розвитку паливно-енергетичного комплексу Росії, а також напрями його реформування. Виходячи з необхідності вирішення проблеми надзалежності Росії від природного газу, енергетична стратегія Росії передбачає наступні зміни у загальному обсязі виробництва первинних енергоресурсів: частку природного газу заплановано замінити приблизно до 42-45 % до 2020 року. Частка вугілля повинна зрости до 21-23 %, а частка ядерної енергії підвищиться до 6 % у 2020 році, у той час як частка нафти запланована як практично незмінна [8, с. 55]. Такі цифри, очевидно, впливають з орієнтирів енергетичної стратегії Росії. Аналіз Міжнародної Енергетичної Асоціації (МЕА), викладений у перспективах світової економіки (ПСЕ), навпаки, прогнозує зростання частки нафти у загальному обсязі виробництва енергоресурсів до 27 % у 2020 році. ПСЕ також прогнозує збільшення обсягів виробництва газу в Росії до 850 млрд куб м до 2020 року [1, с. 73]. Автори ПСЕ піддають сумніву спроможність вугільної і ядерної промисловості збільшити їх частки у загальному обсязі виробництва електроенергії в період з 2000 до 2020 року до таких значних величин [8, с. 75]. У той час як російські аналітики беруть за основу орієнтири енергетичної стратегії держави, експерти МЕА роблять прогнози, виходячи з існуючих тенденцій.

Подібна ситуація характерна і для прогнозів щодо споживання Росією енергоносіїв. Прогноз Міністерства енергетики Росії щодо споживання енергоресурсів містить такі дані: збільшення загального обсягу споживання первинних енергоресурсів на рівні 0,5 % в рік (або 1,13 % при сприятливому варіанті розвитку російської економіки) і зниження енергоємності в середньому до 2,8...4 % в рік. За прогнозами ПСЕ, попит на первинні енергоресурси досягне рівня 1992 року і складе 780 млн тонн нафтового еквіваленту лише до 2020 р. Споживання первинних енергоресурсів протягом періоду, що прогнозується, буде зростати у середньому по 1,5 % в рік, що набагато менше прийнятого росту ВВП у розмірі 2,9 %. У зв'язку з тим, що енергоємність знизиться в середньому до 1,4 % в рік [8, с. 72-73], вказані прогнозні зміни у виробництві і споживанні енергоносіїв Росією безпосередньо вплинуть на паливно-енергетичний комплекс нашої держави. Тому Україна, формуючи власну енергетичну стратегію, повинна відштовхуватися від синтезу запланованих Росією дій щодо реформування свого енергетичного сектора та поточних тенденцій його розвитку.

Аналізуючи поточні тенденції розвитку паливно-енергетичного комплексу Росії, слід враховувати і регіональні тенденції. Наприклад, основний партнер НАК «Нафтогаз України» у справі купівлі-продажу природного газу – ВАТ «Газпром» прогнозує подальше зниження виробництва, яке може у кращому випадку стабілізуватися до 2020

року на рівні виробництва 1999 року. Якщо розрахунки будуть вірними, ріст виробництва російського газу у промислових регіонах здійснюватиметься не за рахунок ВАТ «Газпром», а за рахунок нових розробок у Східному Сибіру і Далекому Сході (де сьогодні виробництво газу погано налагоджено) незалежними виробниками і спільними підприємствами [8, с.136]. Такі зміни можуть суттєво вплинути на обсяги і ціну російського газу, що реалізується в Україні. Адже до нашої держави надходить природний газ із родовищ Західного Сибіру, які розміщені відносно недалеко від нашої держави. Збільшення довжини маршруту природного газу в результаті транспортування його з інших регіонів Росії може суттєво вплинути на його кінцеву вартість.

Комплексний аналіз впливу російського паливно-енергетичного комплексу на ПЕК України обов'язково повинен містити дослідження експортної політики Російської Федерації. Енергетична стратегія Росії прогнозує збереження обсягів експорту нафти, нафтопродуктів і вугілля на період до 2020 року, не враховуючи поточні тенденції до підвищення обсягів експорту. Однак поки ціни на зовнішньому ринку будуть перевищувати ціни на внутрішньому, експорт залишиться дуже привабливим для російських виробників вугільного сектора. Аналізуючи тенденції експорту російської нафти і нафтопродуктів, слід враховувати ціни на цю продукцію на європейському і світовому ринках. Так експорт російської сирової нафти і нафтопродуктів виріс з 1999 до 2001 року, стимульований високими цінами на енергоресурси на зовнішньому ринку [8, с.62].

Прогноз ВАТ «Газпром» щодо експорту газу можна порівняти з прогнозом Енергетичної стратегії Росії на 2000-2020 роки. Згідно з прогнозом «Газпрому», обсяги експорту в країни СНД і Балтії будуть відносно стабільними. Експорт у Європу у 2006-2030 роках буде зростати. У період після 2006 року «Газпром» очікує збільшення експорту лише на 20 млрд куб м, що менше, ніж повна потужність одного трубопроводу великого діаметру. Енергетична стратегія Росії передбачає дещо більший ріст. Подальше збільшення експорту буде залежати від розвитку попиту на газ і ціноутворення у Європі в умовах лібералізації ринків на континенті. Звичайно, можливим є й те, що інші експортери російського газу у Європу вивуться вперед з незалежними проектами [8, с.171]. Згідно з даними основних положень Енергетичної стратегії Росії, загалом обсяг експорту Росією природного газу зростатиме. Основна частка зростання припадатиме на країни, розташовані поза межами СНД і Балтії, обсяги експорту газу у країни СНД дещо зменшаться [8, с.171]. Існуючі тенденції виробництва і споживання первинних енергоресурсів в Росії, а також її стратегія, спрямована на корекцію цих тенденцій, є і залишаться вагомими факторами впливу на розвиток паливно-енергетичного комплексу нашої держави.

Енергетична стратегія Росії передбачає провідне місце держави у процесі реформування з метою досягнення конкурентноздатної системи з цінами, що відображають світові ринки. Заплановано, що держава буде реалізовувати свої плани за допомогою власного суверенного права видавати закони і керувати майном як власник суттєвої частки капіталу у пануючих енергетичних компаніях. У Стратегії не вказано, чи залишиться держава власником майна після завершення запланованих реформ і чи будуть великі пануючі компанії роздроблені. Очевидно, що План Уряду передбачає подальше втручання держави у ринкові відносини. План може бути реалізовано за посередництва установлених податкових і інших привілеїв окремим гравцям на ринку [8, с. 52]. З цього можна зробити висновок про подальшу нестабільність російського законодавства, що обов'язково позначиться на функціонуванні українського ПЕКу як галузі, яка значною мірою залежить від російських енергоносіїв.

Основні положення структурної реформи у сферах природних монополій стосуються сфер діяльності, що містять транспортування нафти, газу й електричної і теплової енергії. Зокрема, Основні положення спрямовані на встановлення більш чітких кордонів областей, що не потрапляють до сфери природних монополій, а також формування конкурентноздатних ринків усередині цих областей. План спрямовано на подрібнення вертикально інтегрованих природних монополій із виділенням потенційно конкурентних видів господарчої діяльності і наступним перетворенням їх у незалежні підприємства [8, с. 52]. Така реформа обов'язково позначиться і на українських споживачах природного газу. Адже даний план безпосередньо стосується ВАТ «Газпром», яке є єдиним постачальником російського газу в Україні. «Газпром»/«Газекспорт» має монополію на експорт газу в Європу. У зв'язку з тим, що ринок газу в Європі більшою мірою функціонує за правилами конкуренції з укладенням короткострокових угод і прозорим ціноутворенням, для продавців російського газу на європейських ринках виникають сприятливі умови [8, с. 29]. При цьому вони можуть зустріти серйозні перепони після виходу на цей ринок у зв'язку з обмеженим доступом до використання потужностей експортних трубопроводів.

Зміни правил доступу недержавних компаній до російських транспортних потужностей також впливають на стан українського ПЕКу. Ратифікація Договору до Енергетичної Хартії і прийняття Росією і сусідніми державами передбаченого у її рамках режиму транзиту енергоресурсів допоможуть зменшити політизованість у переговорах про транзит між державами колишнього СРСР. Така політика повинна допомогти уникнути будівництва коштовних обхідних трубопроводів, як, наприклад, в обхід України. Ратифікація Договору до Енергетичної Хартії повинна забезпечити використання загальної законодавчої бази

для транзиту газу з країн СНД, включаючи держави з Центральної Азії, і через їх територію. Це, у свою чергу, дозволить усім зацікавленим сторонам використовувати міжнародну законодавчу базу, включаючи механізм міжнародних угод з вирішення суперечок, на яких базуються претензії щодо транзиту і здійснюються компенсації за порушення при його проведенні [8, с. 30]. Все сказане повною мірою стосується і України, як одного з основних партнерів Росії з транзиту енергоносіїв.

Інтереси Туркменістану і Казахстану щодо України певною мірою співпадають. Це – експорт енергоносіїв до нашої держави. Перепоною на шляху реалізації цих інтересів є відсутність таких шляхів транспортування енергоносіїв, які б не контролювалися Росією – головним конкурентом Казахстану і Туркменістану у цій справі. Такий стан справ спонукає Казахстан і Туркменістан до пошуку альтернативних ринків збуту і нових шляхів транспортування енергоносіїв. Оскільки експерти очікують подальшого зростання європейського ринку енергоносіїв, особливо Центрально-Східної Європи, обидві держави, як Казахстан, так і Туркменістан, зацікавлені в Україні не лише як в імпортері їх нафти і газу, а й як у державі-транзиторі цих енергоносіїв до країн Європи.

Республіка Польща весь імпортований газ із Росії отримує через Україну, а весь обсяг імпорту нафти – через Білорусь. Таким чином, Росія відіграє значну роль у забезпеченні Польщі енергоносіями. Необхідність дотримання власної енергетичної безпеки зумовлює потребу Польщі у диверсифікації джерел надходження енергоносіїв. З цим питанням також пов'язаний запланований вступ Польщі до Європейського Союзу, який проявляє особливу увагу до власної енергобезпеки.

Позиція Польщі щодо диверсифікації надходження енергоносіїв особливо актуальна для України, перш за все, з точки зору транспортування нафти. Очікується, що проект транспортування каспійської нафти «Одеса – Броди» матиме найвищий рівень рентабельності саме у випадку його продовження до польського міста Плоцьк, а звідти – до німецького порту Вільгельмсхавен. Польща цікавить Україну, перш за все, як транспортер нафти, оскільки її нафтопереробні заводи з самого початку розраховані на суміш, що майже на 90 % складається з російської нафти [7, с. 9].

Також очікується ріст ролі Польщі як газотранспортної країни. Це пов'язано з проектом Ямал – Європа, що орієнтований на транспортування російського газу до Німеччини. Сьогодні російський газ рухається до Німеччини через Україну, Словаччину та Чехію. Тому використання польського маршруту може спричинити падіння обсягів транспортування газу через Україну. Польща, як і будь-яка європейська країна, прагне диверсифікації газопостачання і, у зв'язку з цим, розробляє проект постачання газу з Північного моря. Цей проект може двоюко позначитися на українському нафтогазовому комплексі. З

одного боку, це також призведе до зменшення транзиту газу з України у польському напрямку. З іншого – з'являється теоретична можливість диверсифікувати джерела газопостачання і для України.

Німеччина – держава, політика якої також впливає на паливно-енергетичний комплекс України. Це напрями зовнішньої політики щодо забезпечення Німеччини нафтою і газом. Адже певні обсяги нафти і особливо газу, що імпортується цією державою, надходять транзитом через Україну. Німеччина зацікавлена у диверсифікації джерел надходження енергоносіїв, а також у їх низькій ціні та високій якості. Тут Україна виступає як можливий партнер Німеччини у реалізації програми диверсифікації зовнішнього забезпечення енергоносіями. А також, користуючись своїм розміщенням між виробниками і споживачами енергоносіїв, Україна може запропонувати Німеччині короткий, а отже дешевий, шлях транспортування енергоносіїв (складова транспортних витрат займає значну частку остаточної ціни енергоносія, що транспортується). Так сьогодні для України особливо актуальним є реалізація проекту транспортування каспійської нафти «Одеса – Броди». За оцінками компанії PriceWaterhouseCoopers, Німеччина є одним з потенційних споживачів каспійської нафти, що транспортуватиметься нафтопроводом Одеса – Броди. Згідно з оцінками PriceWaterhouseCoopers, до потенційних споживачів каспійської нафти нафтопроводу Одеса – Броди також належать Чехія, Австрія та Румунія, нафтопереробні заводи яких розраховані на малосірчисті сорти нафти.

Зовнішня енергетична політика партнерів України по проекту «Дружба-Адрія» – Росії, Білорусі, Хорватії, Словаччини, Угорщини – також здійснює вплив на паливно-енергетичний комплекс України як учасника цього проекту. Цей проект передбачає створення експортного маршруту транспортування нафти з Росії до інших країн СНД на світові ринки, включаючи північно-американський, через хорватський порт Омішаль. Однією з транзитних держав є Україна.

Діяльність учасників каспійського трубопроводного консорціуму – Росії, Казахстану, Оману, а також компаній Chevron, ЛУКойл/Lukoil, ENI (Agip), KeriMcGee (Oryx) і Казахойл/ВР Amoco, також впливає на ПЕК України, оскільки маршрут КТК є найбільш ймовірним шляхом постачання каспійської нафти в Україну і подальшого транспортування її територією далі в Європу.

Для формування зовнішньоекономічної політики України велике значення має стратегія розвитку Європейського Союзу. Подана на обговорення Європейською Комісією 29 листопада 2000 року праця «Зелена книга: на шляху до європейської стратегії надійності поставок енергоносіїв» визначає довгострокову енергетичну стратегію Європейського Союзу, що спрямована на диверсифікацію, підвищення надійності, екологічну безпеку

та економічну ефективність енергопоставок у ЄС. Ця стратегія передбачає два основні напрями: контроль над зростаючим попитом на енергоносії та управління залежністю від їхніх поставок. Останнє передбачає, зокрема, важливість вибору способу транспортування енергоносіїв і їхніх джерел постачання [5, с. 9]. Сьогодні ЄС в силу різних причин не має можливості наростити обсяги імпорту газу від своїх традиційних постачальників, окрім Росії. Це спонукає ЄС до збільшення поставок зрідженого природного газу та пошуку нових джерел постачання, наприклад, з Прикаспійських країн, Ірану. Вартість газу, що надходить з цих країн, а також зрідженого газу, значно вища, порівняно з Алжиром, але потреба диверсифікації джерел постачання переважає суто економічну вигоду [6, с. 9].

Аналіз політики Європейського Союзу дає підстави зробити наступні висновки щодо стратегії цього суб'єкта ринку енергоносіїв.

По-перше, ЄС має намір дотримуватися принципу диверсифікації джерел надходження енергоносіїв, про що свідчить участь у програмі INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe), підтримка ЄАНТК (сприяння з боку Європейської Комісії Україні у реалізації проекту ЄАНТК здійснюється через програму INOGATE [3, с. 9]), віднесення до пріоритетних проекту будівництва нової газової мережі «Прикаспійські країни – Близький Схід – ЄС» [6, с. 9]. Як правило, Країни Західної Європи намагаються побудувати свою імпорту стратегію так, щоб імпорт з будь-якого одного джерела не перевищував 10-15 % [2, с. 8]. Питання диверсифікації джерел імпорту енергоносіїв постає особливо актуальним для Євросоюзу, з огляду на вступ до ЄС низки постсоціалістичних країн. Адже відомо, що вони значною мірою залежать від одного зовнішнього постачальника енергоносіїв – Росії.

Роль Росії, як пріоритетного постачальника газу до ЄС, буде зберігатися, про що свідчить віднесення до числа пріоритетних проекту будівництва газових мереж «Німеччина – Росія».

У пріоритетних проектах ЄС участь України не передбачається, що можна пояснити дотриманням Євросоюзом принципу диверсифікації шляхів надходження газу.

ЄС має намір отримати доступ до російських надр на власних умовах: увійти до реформованої природної монополії ВАТ «Газпром»; добитися ратифікації Росією Договору до Енергетичної Хартії, що дозволить іншим виробникам газу з СНД вийти на європейський ринок [6, с. 9].

Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що кожна держава (чи інтеграційне угруповання) прагне високого рівня власної енергетичної безпеки. Стратегії досягнення цієї мети відрізняються, і завдання кожної держави полягає у тому, щоб у процесі формування міждержавної співпраці максимально задовольнити власні стратегічні інтереси. Це також ж мірою стосується і

діяльності компаній, з тією різницею, що останніми керують виключно економічні інтереси. Оскільки до кола інтересів згаданих суб'єктів європейського ринку палива належить і наша дер-

жава, Україні слід формувати свою енергетичну політику, з огляду на поточну діяльність і стратегічні орієнтири цих суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку / [М. П. Ковалко та ін. (ред.)]; НАН України, АТ «Укренергозбереження». – К., 1998. – 159 с.
2. Еременко А. Одеса – Броди: реалії реверса / А. Еременко // Зеркало недели. – 2005. – 15 октября. – С. 8.
3. Еременко А. Украина-Польша: Транзитный интерес / А. Еременко // Зеркало недели. – 2003. – 21 июня. – С. 1–9.
4. Люта Г. Украина – Россия: время нефтяных амбиций прошло. Делаем шаги навстречу? / Г. Люта // Зеркало недели. – 2005. – 29 октября. – С. 10.
5. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття [авт. кол. під ред. Шидловського А. К., Ковалка М. П.] – К., 2001.
6. Саприкін В. Газовий трикутник ЄС – Україна – Росія: єдність та боротьба інтересів / В. Саприкін // Дзеркало тижня. – 2002. – 13 квітня – С. 1–9.
7. Серветник Т. Каспійський резервуар / Т. Серветник // Зеркало недели. – 2003. – 1 марта. – С. 9.
8. Энергетическая политика России: обзор 2002. – Международное энергетическое агентство. – Париж, 2002.

Рецензенти: Дацій О. І. – д.е.н., професор;
Іванова Т. В. – к.е.н., професор

© Биркович Т. І., 2010

Стаття надійшла до редколегії 09.11.2010 р.